

Holokausztemlékezet a globalizáció korában

Dekolonizáció és holokauszt

Akkor, amikor elkezdtek *emlékezni* arra, ami a zsidókkal történt a második világháború alatt, amikor a túlélők nyilvánosan tanúvallomásokat tettek, s széles körben meghallgatásra is találtak, s erre az Eichmann-per adott először nemzetközileg látható alkalmat, a gyarmatok felszabadító harcai is folytak. A második világháború után az angol, francia, spanyol, portugál gyarmatbirodalmak erőszak és háborúk során felbomlottak. A holokausztemlékezet akkor „született meg”, amikor a gyarmatok a felszabadulásukért harcoltak. A második világháború vége óta ekkor még húsz év sem telt el, a gyarmati háborúk, az áldozatok képei és a második világháború képei, a kiszolgáltatottság és a kegyetlenség képei nem álltak egymástól távol.

Michael Rothberg *Multidirectional Memory* című kötetét ezeknek a találkozási pontoknak szenteli, a holokausztemlékezet és a dekolonizáció harcainak átfedéseire.¹ Felidézi többek között, hogy Margaret Duras 1961. november 9-én publikált a *France-Observateur*-ben egy cikket, azután, hogy Párizsban az algériai szabadságért tüntetők közé lövetett a rendőrség.² Duras interjújában először két algériai munkást kérdez, majd egy holokauszt túlélőt, aki ott volt a varsói gettóban. Ez a kapcsolódási pont jelenik meg Jean Rouch és Edgar Morin filmjében is, az *Egy nyár történetében*, amelyben egy fiatalokból álló társaság beszélgetése során megkérdezik a fekete bőrű, immár Párizsban élő fiút, tudja-e, mik azok a számok a társaság egy nőtagjának, a

film főszereplőjének a karjára tetoválva. Nem tudja. Ebből a helyzetből kiindulva tehát a kérdés: látható-e és hogyan a holokauszt Európán kívül? Mit jelent a holokauszt az egykori gyarmatvilágban? S ezt a kérdést épp a dekolonizáció, a gyarmati felszabadító harcok idején kezdték feszegetni.

Vizsgálhatjuk történetileg, tágabb nézőpontból is ezt a kapcsolatot. Hannah Arendt elemezte a náci „végső megoldást”, zsidók szisztematikus, tömeges kiirtását és a gyarmatosítás kapcsolatát. Arendt *A totalitarizmus gyökereiben* foglalkozik „A Fekete Földrészt kísértetvilággá”. Az európai ember az afrikai fekete kontinensen találkozott azokkal az emberekkel, „lénnyekkel”, akiket nem tekintett embereknek, csak árnyaknak, akiket nem értett meg, akik számára a kultúra előtti állapotot képviselték. A gyarmatosítók „úgy látták, hogy ezek az emberek a vadállatokhoz hasonló módon részei a természetnek”.³ Ebből következett, hogy úgy is ölték meg őket, lelkiismeret nélkül, „miközben tömegesen gyilkolták le őket, valahogyan rá sem ébredtek, hogy emberi életet oltanak ki”.⁴ A gyarmatokon úgy tekintettek a bennszülöttek életére, mint a profit, a haszon érdekében használt eldobható, felesleges, s bármikor más élettel pótolhatóra. A bennszülöttek életét nem emberi létté nyilvánították.⁵

Arendt Joseph Conradnak *A sötétség mélyén* című regényét idézi: a bennszülöttek „üvöltöttek, ugráltak, forogtak, arcuk rettenetes kifejezést öltött; de éppen – miénkhez hasonló – emberi voltak gondolata, e vad és szenvedélyes zenebonához fűződő távoli rokonság

1 Michael ROTHBERG: *Multidirectional Memory. Remembering the Holocaust in the Age of Decolonization*. Stanford, California, Stanford University Press, 2009. 236–245.

2 ROTHBERG 2009 (ld. 1. j.) 236.

3 Hannah ARENDT: *A totalitarizmus gyökerei*. Ford. BRAUN Róbert–SERES Iván–ERŐS Ferenc–BERÉNYI Gábor. Budapest, Európa, 1992. 234.

4 ARENDT 1992 (ld. 3. j.) 233.

5 Uo. 235.

gondolata borzongatott meg leghevesebben”.⁶ Az örületnek vélt viselkedés volt az, ami a fehér embert halálra rémisztette, örületbe kergette, végső soron átalakította, elembertelenítette, elállatiasította, s minden bizonnyal az is, hogy egyszer emberi lényekként fel is lázadhatnak a gyarmatosítók ellen. „Ez a rettegés valamitől, ami hasonlít hozzánk, de semmi szín alatt sem tekinthető hozzánk hasonlóknak, lett előbb a rabszolgaság, majd a fajgyűlölő társadalom alapja.”⁷ Arendt gondolatmenete szerint az afrikai gyarmatokon jött létre az a tapasztalat is, hogy még a profitelvűség is félresöpörhető, hogy „a társadalmak nem csak gazdasági elvekre épülhetnek, s hogy ilyenkor előtérbe léphetnek azok, akik a racionális termelés és a kapitalista rendszer keretei között nem kerülhetnek a kiváltságosok sorába”.⁸ Ennek az életnek, az emberi öntudat efféle elferdülésének⁹ a következtében egy új embertípus alakult ki. „Az afrikai gyarmatbirtokok voltak a legtermékenyebb termőtalaja annak az embertípusnak, amely később a náci elitet alkotta.”¹⁰ Hannah Arendt tehát a létrejött helyzetet a gyarmatosító (vagy elkövető) szempontszögéből vizsgálja, azt, hogyan hatott vissza a gyarmatosítás az európai emberre.

Arendt a dekolonizáció elméletének kidolgozóit, köztük Walter Mignolo, ezért az Európa-centrikus gondolkodásmódért kritizálják. Arendt nem veszi figyelembe az „eldobható, megsemmisíthető életek” élőinek szempontját. Frantz Fanon és Aimé Césaire voltak azok, akik saját testükben hordták a rabszolgaságnak, ennek az „eldobható” életnek az örökségét, s ebből a testből néztek rá a gyarmatosítókra, a gyarmatosítók gondolkodására. Césaire bumeránghatásnak nevezi azt, amit Arendt visszahatásnak. Césaire Európára néz, s azt látja, hogy a gyarmatokon kialakult, kipróbált, begyakorolt és „természetessé” vált módszereket Európában, fehér embereken (zsidókon) alkalmazták, vagyis a gyarmatosítók kegyetlensége bumeránghént tér vissza Európába. S a valódi sokkot épp ez a bumeránghatás váltotta ki.

Debarati Sanyal elemzi azt, ahogyan a két szerző, Frantz Fanon és Aimée Césaire – előbbi orvos és pszichiáter, utóbbi költő, mindketten martinique-i származásúak és mindketten aktívan bekapcsolódtak a felszabadító

harcokba – a holokausztot, Európát megközelíti,¹¹ a náci koncentrációs táborok kegyetlen világát a gyarmatosítással kapcsolatban gyakran felidézi. Fanon elhíresült mondata: „Nem is olyan régen a nácizmus gyarmattá változtatta egész Európát.”¹² Vagy: „Európát a szó szoros értelmében mértéktelenül földuzzasztotta a gyarmati országok [...] aranya, nyersanyaga. [...] Európa szó szerint a harmadik világ műve.”¹³ Césaire a dehumanizálás változatait egymás mellé helyezi, a gyarmatokon folyó embertelen bánásmódot a nácizmussal párhuzamba állítja, s ez a párhuzam mindkét történelmi helyzet tartathatatlanságát hangsúlyozza, nem hoz létre valamiféle (áldozati) versenyhelyzetet, szenedéshierarchiát.

Abban, ahogyan Arendt és Césaire eltérő nézőpontból, a gyarmatosító (elkövető) és a gyarmatosított (áldozat) Európán belüli és Európán kívüli helyzetéből látják a gyarmatosítást, megragadható a dekolonizációs gondolkodásmód. Césaire ugyanis elszakad az uralkodó, univerzalista, valójában nyugati, kirekesztő, birodalmi logikára épülő gondolatrendszerektől, és más nézőpontok, szempontok figyelembevételével kimozdítja a gondolkodás megszokott geopolitikai, kolonialista, hatalmi rendjét, mivel maga is abból a gyarmatvilágból jön, életpaszatalata oda köti.¹⁴

Az emlékezet dekolonizálása

A holokauszt Európában ment végbe, de emlékezete Európán túlnyúlik, mára globálissá vált. Sokan vizsgálják ennek a folyamatnak a történetét, következményeit, köztük Aleida Assmann. „Mivel ez a nemzeteken átívelő büntett nemcsak hogy több millió áldozatot lökött a halál hivatali gépezetébe, de ezeknek az áldozatoknak a családját is centrifugális erővel szórta szét öt különböző kontinensre, elvárható, hogy ez a nagyszabású esemény visszhangra találjon a globális emlékezetben is.”¹⁵ Assmann részéről itt igényként, elvárásként fogalmazódik meg, miért kell a holokausztot globális szinten megismerni és megérteni, közös etikai alapként elfogadni.

6 Uo. 231.

7 Uo. 232.

8 Uo. 245.

9 Uo. 235.

10 Uo. 246.

11 Debarati SANYAL: *Memory and Complicity. Migrations of Holocaust Remembrance*. New York, Fordham University Press, 2015. 134–135.

12 Frantz FANON: *A föld rabjai*. Ford. STAUB Valéria. Budapest, 1985. 108.

13 Uo. 108.

14 Walter D. MIGNOLO: *Dispensable and Bare Lives. Coloniality and the Hidden Political/Economic Agenda of Modernity*. *Human Architecture: Journal of the Sociology of Self-Knowledge*, 7. 2009. No. 2. 78.

15 Aleida ASSMANN: *A holokauszt – globális emlékezet? Egy új emlékezetközösség kiterjedtsége és korlátai*. In: *Transznacionális politika és a holokauszt emlékezzettörténete*. Szerk. Szász Anna Lujza – ZOMBORY Máté. Budapest, Befejezetlen Múlt Alapítvány, 2014. 167.

Walter Mignolo szerint azok, akik a legnagyobb árat fizették az emberi életek eldobhatóvá és puszta életté redukálásban, az afrikai rabszolgák, a külső, távoli gyarmatosítottak és a német zsidók, cigányok, „mások”, a közeli, belső gyarmatosítottak voltak.¹⁶ A dekolonialitás irodalmában rendre felbukkan a holokauszt, és a zsidók is. A dekolonialitás gondolkodói azt is kérdezik, miért éppen a holokauszt vált globális emlékezetté, hisz kegyetlen, népek, embercsoportok kiirtására irányuló történelmi események voltak a holokauszt előtt és sajnos azt követően is. Ez gyökeresen más alapvetés. A holokausztemlékezet dekoloniális fordulatát az jelenti, amikor a kérdést fordított irányból teszik fel. A holokausztra mindenhol reflektálnak, emlékezete paradigmatis lett, globalizálódott, de hogyan hatott a globalizáció vissza a holokausztemlékezetre, hogyan változtatta meg? Hogyan lehet egyáltalán a holokausztot Európából, a megszokott geopolitikai kereteiből kimozdítani? Assmann is továbbmegy: „vajon ezt az egyetemes normát csak a holokauszt egyedi történetén keresztül lehet-e elérni, vagy esetleg egyéb történelmi traumák is szolgáltatathatják az erkölcsi értékek és állásfoglalások alapját?”¹⁷

Walter Mignolo kifejti, hogy a rabszolgaság története a kapitalista gazdaság, majd a későbbi nemzetállamok létrejöttének alapja. Vagyis az a folyamat, amelynek során emberi lények más emberi lények életét eldobhatóként, helyettesíthetőként kezelték gazdasági érdekeknek megfelelően, és minden jogtól megfosztottak, megsemmisíthető puszta életként,¹⁸ azaz jogi, politikai értelemben meztelennek, puszta életnek. Mignolo gondolatmenetét szerint az afrikai rabszolgákat az imperialista *gazdaság*, a termelés érdekében kezelték helyettesíthető tárgyakként, az imperializmusnak ők voltak az első áldozatai, míg a zsidók, cigányok, belső „mások” a modern *állam* kolonialista hatalmi logikájának áldozatai voltak. Vagyis Mignolo szerint a holokausztot nem lehet csupán az európai történelemből megmagyarázni,¹⁹ mert az a modernitás alapja, annak sötét oldala. Ugyanakkor Mignolo Európát homogén egésznek tekinti, nem vesz tudomást az eltérésekről, ahogyan a zsidóságot is homogenizálja.

Dekoloniális gondolkodás

A globalizáció tette nyilvánvalóvá, hogy a hierarchikus, Európa-centrikus gondolkodásmód nem folytatható. De mit kezdünk mindezzel a holokauszttal kapcsolatban? Mit jelent a holokausztemlékezet dekolonizálása, s különösen egy posztszocialista országban? A mi kelet-közép-európai régióinkban, bár utólag jól látható a rendszer fokozatos lazulása az 1980-as években, 1989 jelenti a fordulópontot. 1989 történelmi és térbeli csomópont, ekkor lett a régió a globális világ része, a globalizáció folyamataitól nem függetleníthette magát. A régió kiszakadt saját „gyarmati létéből”, a szovjet fennhatóság alól. Ez a fordulat megváltoztatta az emlékezethez, a saját múlthoz való viszonyt is. Egyrészt felszabadította mindazt, amiről addig hallgatni kellett, vagy „jobb volt” hallgatni, ugyanakkor más, részben új, részben pedig elfojtott nézőpontokat, indulatokat engedett szabadjára.

Michael Rothberg veti fel a kérdést említett könyvében: mi történik akkor, amikor különböző történelmi traumák emléke találkozik? A gyarmatosítás, a rabszolgaság és a holokauszt emlékezete például? Szükségszerű-e, hogy egyik emlékezet kiszorítsa a másikat? Rothberg könyvében olyan példákat vizsgál, elsősorban filmekben és irodalmi művekben, ahol ezek a különböző emlékek egymást segítik, erősítik, egyfajta szolidaritás jön létre az emlékezők között. Láthatóvá válnak ezeknek a különböző emlékezeteknek a kapcsolódási pontjai. S az is, hogy a politika területén kívül, azaz egymás mellett élnek, és nem egymás ellenében fejtik ki hatásukat.²⁰ Az emlékezet dekolonizálása azt is jelenti, ahogyan Tlostanova kifejti, hogy nem az egyetlen igazságot keresik, hiszen ez paradox módon ahhoz vezethet, hogy a korábban elhallgatott történetek ugyanazt a kizárásos logikát reprodukálják, amelynek maguk korábban áldozatai voltak.²¹

1989 után felszabadultak a tabutémák. A közelmúltnak azok a történelmi eseményei, amelyeket csend övezett, vagy amelyekről kódolt nyelven beszéltek, nyíltan a közbeszéd témái lettek. Nálunk tiltott könyveket adtak ki, elemzések a kommunizmus bűneiről, és a holo-

16 MIGNOLO 2009 (ld. 14. j.) 74.

17 ASSMANN 2014 (ld. 15. j.) 183.

18 Arendt gondolatmenetét, kifejezését dolgozta tovább Giorgio AGAMBEN: *Homo Sacer. Sovereign Power and Bare Life*. Trans. Daniel HELLER-ROAZEN, Stanford, Stanford University Press, 1998. A 2007-es 12. Documenta egyik alapgondolata, a modernitás mellett, a bare life, a puszta élet volt, vagyis a kurátorok itt is a modernitás alapjának tekintették az elpusztítható és még csak áldozatnak sem minősülő „puszta

életek” létrehozását akár a gyarmatosítás, akár a náciizmus által.

19 MIGNOLO 2009 (ld. 14. j.) 77.

20 ROTHBERG 2009 (ld. 1. j.) 1–29 (Introduction).

21 Madina TLOSTANOVA: Decolonizing east european memory: between post-de-pendence traumas and neo-imperial obsessions. In: *The New Heroes – the Old Victims. Politics of Memory in Russia and the Baltics*. Ed. by Iqors GUBENKO–Deniss HANOV–Vladislavs MALAHOVSKIS. Zinatne, 2016. 24.

1. **Esterházy Marcell:** *Egyazon napon*, 2013
 Video loop. © Marcell Esterházy 2017
 A művész szíves engedélyével

kausztról is egyre több publikáció jelent meg, a rendszerváltást követő néhány évben a könyvkiadás nem utolsósorban ezeknek a hiányoknak a pótlása okán meglehetősen jó üzlet volt. A kommunizmus áldozatainak és a holokauszt áldozatainak emléke, a rájuk való emlékezés egymás mellé került, nyilvánvaló lett, s politikai beállítottság alapján el lehetett dönteni, hogy kiknek a szíve kikért fáj jobban. A szoborpark alapításával a szocializmus emlékezte, művészetének egy része emlékhelyet kapott, már 1991-ben. A Memento park koncepciója alapján nem akart ítélni, nem akart az aktuális politika része lenni, és ennek a célnak a betartása felett ma is őrködnek. Állásfoglalás nélkül azonban mára csupán érdekesség, turisztalátványosság lett a park. A Terror Háza Múzeumot 2002-ben nyitották meg, amely ugyan azt állította magáról, hogy mindkét diktatúrára, a kommunistára és a fasisztára egyaránt emlékezik, valójában a fasiszmus bűnei korántsem kaptak olyan hangsúlyt, mint a kommunizmuséi, s ennek ellensúlyozására is jött létre a Páva utca Holokauszt Emlékközpont 2004-ben. 1989, a falak leomlása és a szocializmus bukása gondolati, politikai felszabadulás volt, az emlékezet gyarmatosítás alóli felszabadulása, vagyis a tabusítások feloldása. De éppen ez tette láthatóvá a tovább élő antiszemitizmust is. Azok között, akik a szocializmus bukását elősegítették, dissziden-

sek, ellenzékiek között, zavarba ejtően sokan voltak rasszisták, antiszemiták és a patriarchális rend hívei.²² 1989 a pluralista társadalmat, s a pluralista emlékezetet is elhozta. A kollektív emlékezet különböző és egymással versengő áldozati közösségei, a holokauszt és a kommunizmus elszenvetői egyaránt láthatóságot akartak, olykor egymás ellenében. Megosztott és nem egymást segítő emlékezetek alakultak ki, amit a politika tovább gerjesztett.

A szocializmus összeomlása után huszonnyolc évvel a történelmi emlékezetből emlékezetpolitika lett.²³ A „20. században Nyugat-Európában az emlékezetpolitika a holokausztra fókuszálva épült, azaz a nyugat-európai nemzetek saját felelősségére és büntudatára; Kelet-Európa megpróbálta elfoglalni a 20. századi áldozati helyét, és erős nyugat-európai szomszédjaiban felelősséget és büntudatot ébreszteni, amiért nem tettek semmit, és engedték, hogy Kelet-Európát megszállja a kommunizmus”²⁴ – mondja Milan Kundera. Az egykori szocialista országok, a kommunizmus áldozatai őrködnek áldozati pozíciójuk felett. A rendszerváltás után közvetlenül a kommunizmus áldozatai és a holokauszt áldozatai mintegy versengő helyzetbe kerültek, melyik totalitárius rendszer szedett több áldozatot, okozott nagyobb szenvedést, a náciizmus vagy a kommunizmus. Madina Tlostanova szerint a kelet-

22 TLOSTANOVA 2016 (ld. 21. j.) 15. Bár Tlostanova itt a volt Szovjetunióról beszél, nálunk is érvényes ez a megállapítás, a rendszerváltást követően például Csurka István vagy a MIÉP, az antiszemita beszédmód ezt támasztja alá.

23 TLOSTANOVA 2016 (ld. 21. j.) 17.

24 Kunderát idézi TLOSTANOVA 2016 (ld. 21. j.) 19. MILAN KUNDERA: The Tragedy of Central Europe. *The New York Review of Books* (pre-1986); 1984. 04. 26.

2. **Gróf Ferenc:** *Ismeretlen víz*, 2017
Két fotó és grafikai terv az Enyészpontok 2.0 projekt keretében
A művész szíves engedélyével

európai, egykori szocialista országok nem érznek kollektív büntudatot, felelősséget, nem gondolják saját nemzetüket, önmagukat bűnrészesnek a korábbi kegyetlenségekben, a jelen történései nem emlékeztetnek korábbi elszenvedett vagy okozott bűnökre, nem ébresztenek empátiát.²⁵ Egy ilyen általános ítéletet nehéz elfogadni, hiszen az egyes országok között és az országokon belül is vannak különbségek, s törekvések arra, hogy ezen változtassanak, hogy felébbresszék a szembenézést, nem utolsósorban a kortárs művészet területén. Ugyanakkor a nacionalizmus, és az, hogy az egyes kelet-európai országok saját nemzeti létüket hogyan határozzák meg, a múlt mely pontját tekintik saját történetük kezdőpontjának, honnan számítják a jogfolytonosságot, mivel identifikálódnak, erősíti ezt az empátiahiányt, a menekültek, „migránsok” kapcsán jól érzékelhető ez az ellenszenv, közöny. Az 1989 óta eltelt időben a nacionalizmus, a rasszizmus, az idegengyűlölet és a kirekesztés posztszocialista változatai jöttek létre.

A bűnrészesség tudatosítása, a büntudat felélesztése az emlékezet dekolonizálásának része. Az elhallgatott eseményekről, a rejtett összefüggésekről, a hallgatásról és a csendről is szó kell legyen az emlékezet dekolonizálásakor. Zoltán Gábor *Orgia* című könyvében az olvasás által bűnrészesek leszünk, a szadista, szexua-

litással, értelmetlen meggyalázással teli könyvet nem tesszük le, szinte kínzó az a mód, ahogyan bevonja az olvasót az aprólékos részletességgel leírt kegyetlenségekbe. Nem könnyű annak a nyilasnak a gondolatait olvasni például, aki a szép zsidó lány haját gyűjto-gatja, úgyse lesz annak már sokáig szüksége rá. Vagy azt, ahogyan valaki, aki szívesen vesz részt 1944 telén a vérengzésekben, azon tűnődik, hogy ő ezt korábban nem tudta, hogy ezt lehet, nem tudott ezekről, amiket „lehet”, „szabad” csinálni a nőkkel, férfiakkal. Részesei vagyunk ennek a tűnődésnek, akarjuk vagy nem akarjuk, hiszen olvassuk. Zoltán Gábor könyvét Jonathan Littel *Jóakaratók*ájához kapcsolom, ahol egy náci szemén keresztül, akinek neve is Aue, azaz (majdnem) szem (Auge), látjuk az ölést, a kézi mészárlást, szadizmust, vérrel, hányással, ürülékkel, s nem utolsósorban homoszexuális erotikával együtt a keleti frontot. De idetartozik Závada Pál *Egy piaci nap* című munkája is, amely a kunmadarasi pogrom történetén alapul.²⁶ Ezek a munkák az emlékezetet dekolonizálják, a korábban kiradírozott, elhallgatott történetekkel, nézőpontokkal szembesítik az olvasót. Közös bennük, hogy elmélyült, hosszú kutatómunkán alapulnak, hiteles tények, részletek és a fikció keverednek bennük, s ezek együtteséből bontakozik ki egy hátborzongató, de hihető és letaglózó valóság.²⁷

25 TLOSTANOVA 2016 (ld. 21. j.)18.

26 1946. május 20–21-én Kunmadarason a feldühödött, több száz fős tömeg megtámadta a helyi zsidókat, három embert meggyilkoltak, miután a helyiek között elterjedt a szóbeszéd, hogy Karcagon a zsidók gyermekeket raboltak el, és kolbászt készítenek a húsból. Valamint hogy a tojás- és baromfielvásárlás során árdragítást és üzérkedést követnek el. A helyiek azt sem vették jónéven, hogy a

deportálásból hazatérő zsidók visszakövetelték 1944-ben elkobzott javaikat. Lásd pl. STANDEISKY ÉVA: *Antiszemitizmusok*. Budapest, Argumentum, 2007.

27 Az ország úgy tekint a történetekre, mint egy tömegszerencsétlenségre. Interjú. készítette Rostás Eni. *Könyvesblog*, 2016. május 26. http://konyves.blog.hu/2016/05/26/zavada_pal_zoltan_gabor_interju (Letöltve: 2017. 11. 30.)

Mit tehet a művészet?

A kortárs művészetnek fontos szerepe van az emlékezetet dekolonizálásában, olyan helyzetek, nézőpontok, párbeszédék létrehozásában, amelyek a megcsontosodott álláspontokkal szemben állnak, megkérdőjelezzik azokat. A 2017-es, 14. Documenta szemléletét a dekolonialitás uralta, amennyiben az ismert tudásokat kimozdította, nem egyszerűen az volt a cél, hogy azok a területek és művészek, amelyek és akik a kortárs művészet élvonalából ki lettek hagyva, most bekerüljenek, integrálódjanak, azaz méltó helyet kapjanak. A kurátor a margóra helyezkedve nézett vissza Kasselra. Athéntól akart tanulni Kassel. De tematikusan is megjelenítette a gyarmatosítást Kassel életében. A Kasselben született Grimm testvérek elsősorban mesegyűjtői és írói tevékenységükről ismertek, itt az egyik fivér Ludwig Emil Grimm festményeiből, rajzaiból válogatott a kurátor, kiállította többek között *A mór megkeresztelését*, s ennek közelében a *Code Noir*t (1685), a törvénykönyvet, amelyvel XIV. Lajos a gyarmatosítottakat, szabadságukat, a rabszolga-kereskedelmet szabályozta, s amely jogi és politikai értelemben a rabszolgák életét pusztá tette. Egy másik hangsúlyos, dekoloniális szemléletet jelentett az, ahogyan a 14. Documenta a második világháborút és a holokausztot a nézelődő közömbösök szempontjából közelítette meg, kimozdította a holokausztot központi helyeiről, s a koncentrációs táborok helyett például a zsidók által bérelt párizsi lakások történetéhez fordult,²⁸ vagy az eltulajdonított tárgyak történetét követte.²⁹ Maria Eichhorn Rose Valland Intézetét Németországban a Documentára, a tárgyak és tulajdonosaik felkutatására hozta létre.

Esterházy Marcell *Egyazon napon* című munkájában (1. kép) a többirányú emlékezet létrehozására tesz kísérletet. Nagymamája, Esterházy Mónika, azaz egy arisztokrata hölgy és egy cigány lány életét, két sosem találkozó ember egy ideig párhuzamos idősíkon zajló életet köti össze. „1944-ben Horváth Erzsébetet 24 évesen, cigány származása miatt deportálják Németországba. 1950-ben Esterházy Mónikát 22 évesen ítélet nélkül a kistarcsai

internálótáborba viszik, és három évig a munkatábor foglya. Horváth Erzsébet sosem tér vissza a németországi koncentrációs táborból. Esterházy Mónika jelenleg [2013] Bécsben él. 85 éves.”³⁰ A fasizmus rasszista és a kommunizmus osztály alapú diszkriminációját hozza egy szintre, felmutatja a két totalitárius rendszer közötti rokonságot, jelzi a különböző áldozati csoportokat. Esterházy Marcell saját családtörténetén keresztül egy új és hiányzó aspektust hoz be a diktatúrák emlékezetébe, s kvázi egyenlőséggel kerül a fasizmus és a kommunizmus közé, ami nem új megközelítés, de az alkotó felelősség-vállalásra, szolidaritásra szólít fel, amikor és ahogyan megfogalmazza azt a gondolatot, hogy nem nekik volt egymáshoz közük, hanem nekünk van közünk mindkettejük életéhez. Ennek az igencsak bonyolult, ellentmondásos történelmi helyzetnek a további kibontása és részletes feldolgozása azonban továbbra is várat magára.

Az Off Biennále keretében az *Enyészpontok*³¹ is hasonló kimozdításra vállalkozott, új nézőpontot választott a kurátor, Don Tamás, amit már a cím is jelez. Nem könnyű felfogni, hogy az antiszemitizmus a háború befejezésével nem tűnt el, a táborokból visszatérőket nem szívesen fogadták lakóhelyükön, s 1945 utáni pogromokból, zsidókat érő atrocitásokból meglepően sok volt Magyarországon. Az *Enyészpontok* kurátora erre a holokauszt utáni, a vidéki Magyarországon történt eseményekre kért művészi reflexiókat. Ezek a pogromok a tulajdonhoz, javakhoz is kötődtek, vagy úgy, hogy a táborokból visszatérő deportáltak szerették volna eltulajdonított javukat visszakapni, vagy úgy, hogy a zsidó harácsolás, árdrágítás, feketézés, munka nélkül pénzhez, javakhoz jutás sztereotípiáit elevenítették fel. A világháború utáni újrakezdés éveit, 1945–1948, azok az idők, amikor a kialakuló új társadalmat még áthatotta a remény egy igazságosabb s békés rendszer létrehozására, és a személyi kultusz, a sztálinizmus magyar változata sem szállta meg még az országot, az emberek hittek, és nekiláttak egy demokratikus társalom létrehozásának. És éppen ebben az időben történtek az antiszemita zavargások, pogromok és vérvádak. A felkért művészek, Ember Sári, Gróf Ferenc, Nemes Csaba, Kisspál Szabolcs, Tóth Balázs

28 Sarah Gensburger, Isabelle Backouche és Eric Le Bourhis kutatása Maria Eichhorn a Rose Valland Institut-jának keretében. Sarah GENSBURGER: *Witnessing the Robbing of the Jews. A Photographic Album. Paris, 1940–1944*. Paris, Elisabeth Fourmont, 2015.

29 Maria Eichhorn projektje a Rose Valland Institute, amelyet a 14. Documentára hozott létre, az eltulajdonított tárgyakat kutatja, konferenciákat szervez, és nem elégszik meg ennyivel, hanem vissza is akarja juttatni ezeket a jogos tulajdonosokhoz vagy leszármazottaihoz. <http://www.rosevallandinstitut.org/endex.html> (Letöltve: 2017. 11. 30.)

30 <http://www.esterhazymarcell.net/index.php?projets/on-the-same-day/> (Letöltve: 2017. 11. 30.)

31 Don Tamás kurátor: „A világháborút követő három évre visszatekintő projekt azt vizsgálja, hogyan viszonyult a magyar társadalom, illetve a kibontakozóban lévő kommunista hatalom a vézskorszak népiértéséhez.” – 2017 Off Biennále. Köszönöm Don Tamásnak, hogy a szövegeket rendelkezésemre bocsátotta. <https://offbiennale.hu/program/vanishing-points-2-0> (Letöltve 2017. 11. 30.)

3 **Ember Sári:** *Gyűjtemény III.*, 2017
Változó méret, agyag
A művész és a Molnár Ani Galéria jóvoltából (Fotó: Ember Sári)

és Lakner Antal az 1945 utáni antiszemitizmus egy elhallgatott fejezetével foglalkoztak, de nem a múlt lezárt részeként, hanem a jelen részeként, mert a jelent provokálták. Gróf Ferenc a marcali zsidó temető használaton kívüli, láthatólag szemétként funkcionáló kútját akarja kitisztítani, új takaróval lefedni, amelyen az „X” mint az ismeretlen változó matematikai jele alakul át a héber ábécé első betűjévé, majd vissza (2. kép). Mintegy szimbolikusan leszáll a „múltak kútjába”, rendbe teszi a múltat, s egyben utal a zsidókkal szembeni kútmérgezés vádjára is. Ember Sári Kunmadaras határában, egy őrizetlen házikóban helyezett el a pogromra emlékeztető, égetetlen agyagból készült tárgyakat, zsidó szakrális vagy mindennapi tárgyakat, például tojásokat, felidézve ezzel egy zsidó kofa összetört tojásait. Vajon elutaladjonítják-e ezeket is, mi történik a tárgyakkal, vajon felébred-e az emlékezet és a lelkiismeret? (3. kép) Nemes Csaba a vérvád reneszánsz ábrázolását, Paolo Uccello képsorozatát, *Az ostya megszenteltelenítését*, a rituális gyilkossággal megvádolt zsidó család elleni pogromot vette alapul, valamint az Uccellót átfestő R. B. Kitajt, s mindkettőt folytatta saját átfestéseivel, kiegészítéseivel, a kunmadarasi pogromra utaló vonatkozásokkal. (4. kép) Az egymásra írott történelmi és művészettörténelmi referenciák egyszerre több hangon szólva mutatják meg az antiszemitizmus folytonosságát, megnyilvánulását és reprezentációját. A történelmi rétegekhez Kunmadaras trianoni emlékműve, vörös csillag, Malevics-festmény-idézetek társulnak. A történelmi emlékezetek és az elhallgatott összefüggések fonódnak egymásba ezeken a képeken: zsidóság és kommunizmus, kommunizmus és antiszemitizmus, nemzeti emlékezet és antiszemitizmus.

Kisspál Szabolcs az *Enyészpontokra* egy fikatív újságot készített, két valóságos erdélyi lapot alapul véve az 1940-es évekből, a *Deportált Híradót* és az *Egységet*. (5. és 6. kép) Ezekben az újságokban a visszatértek eltűnt rokonokat, barátokat kerestek, sőt tárgyakat, műtárgyakat is hirdettek, ezekből a lapokból tájékozódtak. A híradásokat és a szalagcímeket Kisspál Szabolcs megjelent publikációkból válogatta: „Nem segélyt, hanem munkát!”, vagy „A dolgozó zsidóság megbélyegzi mindazokat, akik részt vettek a kolozsvári cukorfeketézésben”, „Kik felelősek a letétbe helyezett deportált vagyonok eltűnésért?” Ezek a címek a tagadás által tanúskodnak a zsidókkal kapcsolatos antiszemita sztereotípiák továbbéléséről: a zsidók nem dolgoznak, munka nélkül gazdagodnak, árdrágítással, feketézéssel foglalkoznak. Ugyanakkor bizakodásról is tanúskodnak, hiszen a visszatértek, a túlélők dolgozni akarnak, energikusan szembeszállni az előítéletekkel, keresik a helyüket, befogadást akarnak. Kisspál Szabolcs lapjában a fikatív elemek között szerepel egy húsvéti locsolás erősen raszteres képe is, amelyet az alatta lévő szöveg értelmez: „zsidókat erőszakkal »megkereszteltek«,” vagy egy másik kép alatti felirat így szól: „a deportáltakat durván bántalmazzák, amikor azok a földjeiket szeretnék megművelni”.

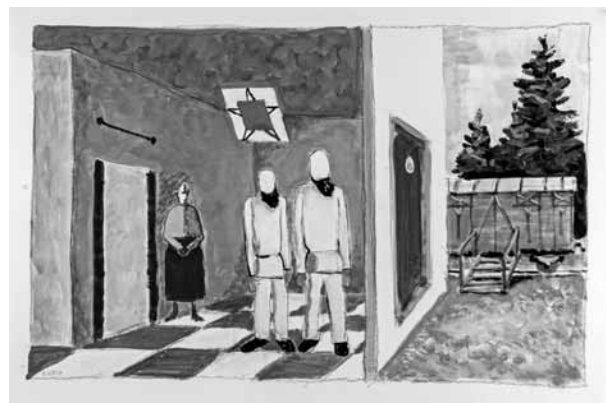
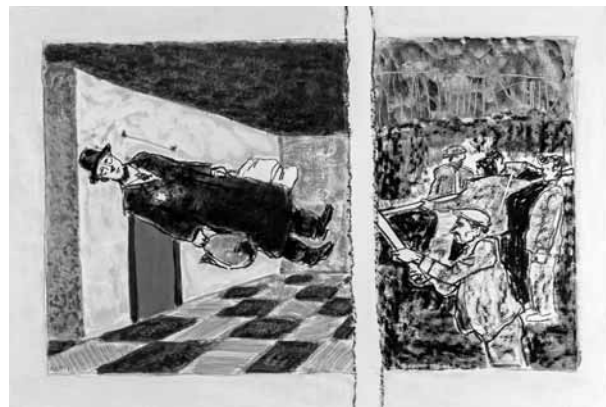
Kisspál Szabolcs fikciója új összefüggésekre világít rá, elmosza a határt a valódi és a fikatív között, de ezzel nem képzelt történetet mond el, hiszen a visszatért túlélők megpróbáltatásai valódiak voltak. A *Deportált Híradó* legszembeötlőbb fikatív eleme a Sztálin-kép, amely alatt ez olvasható: „»Sztálin meggyilkolta emlékeztünk ártatlanságát« – mondta Jorge Semprun volt deportált a buchenwaldi tábor felszabadulásának 50. évfordulóján”. A képaláírás arra utal, hogy nem lehet a holokausztra emlékezni a gulagok, a sztálinizmus, a kommunizmus nélkül, s az áldozatok sem őrizhetik meg ártatlanságukat. Kisspál Szabolcs újságja pedig éppen az ilyenfajta találkozási pontoknak teremt egy fikatív, imaginárius teret.

Műhegyektől a politikai vallásig (Magyar trilógia)

Kisspál Szabolcs 2012 óta dolgozik ezen a munkán, több helyen kiállította. A három rész, a budapesti állatkert műsziklájának történetét feldolgozó *Szerelmes földrajz*, a *Turul* és a *Szakadék lelet* egyaránt a dokufikció elvére épülő videó, illetve álmúzeumi kiállítás. A hazai jelen

hivatalos politikája saját eredetmítoszát azokból az elemekből építi fel, amelyek itt megjelennek: mítoszok, elképzelt közösségek, kitalált hagyományok és Trianon igazságtalanságát felidéző tárgykultúra. Kisspál Szabolcs antropológusként, elbeszélőként mondja el ezeket a történeteket, egybefűzi a múltat és a jelent, a valóságot és a fikciót. A filmekben a fényképek, dokumentumfelvételek hitelességét nem kérdőjelezzük meg, a fiktív elemek a hozzájuk fűződő narrációban jelennek meg. Vagyis a dokufikció a kép és a szöveg közötti résben születik meg. Az állatkert maga mint „műfaj” is a gyarmatosításhoz kapcsolódik, a gyarmatok egzotikus állatait, beleértve a bennszülötteket is, itt mutatták be a fehér közönségnek (fiktív elemként iktatja be a budapesti állatkert történetébe a hazai gyarmatosítást, egy székely család állatkerti kiállítását). A valóságot a fikció terébe hozva elmosza azt a határt, amely biztos eligazítást adna arról, mi a valóság, és mi nem az. Ahogy egy interjúban a művész elmondja, ahhoz, hogy létrejöjjön ez a bizonytalanság, zavar, mi valóság, mi fikció, nem szabad a fikciót túlhajtani, százalékban kifejezve, kb. 10-15% lehet a fikciós elem ahhoz, hogy még hihető legyen az egész.³²

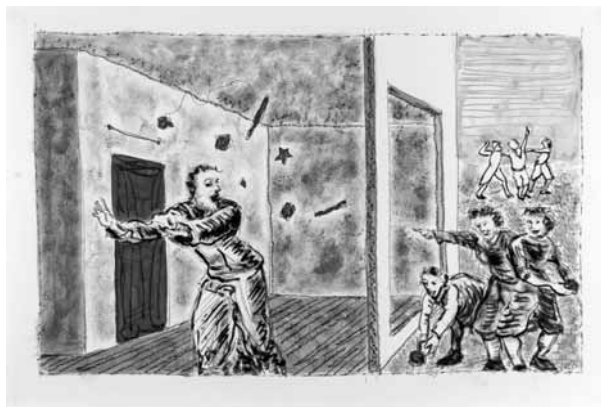
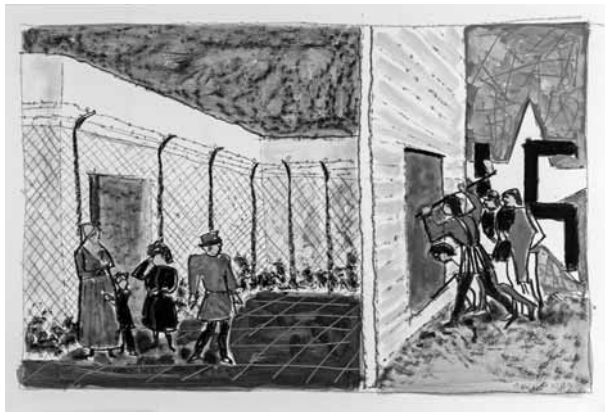
A trilógia első két részéhez képest, amelyek a nacionalizmussal, jobboldali kultuszokkal, mítoszokkal foglalkoztak, a harmadikban új elemként jelenik meg a holokauszt. A harmadik rész, amely egy pseudo-régészeti leletegyüttes feltárását, illetve múzeumi bemutatását imitálja, Kisspál Szabolcs gyűjtéséből és saját készítésű tárgyakból áll. Az összegyűjtött régi és kortárs Trianon-relikviákhoz, rituálék és események felvételeihez saját készítésű tárgyakat helyez, s a tárgyakhoz szakszerű feliratokat fűz. Ez a pseudo vagy fiktív múzeum látszólag a jobboldali, nacionalista tárgykultúra gazdag bemutatása. (7. kép) Az egész olyan, mintha Trianonra és a Nagy-Magyarországra vonatkozó szélsőjobbos relikviák kiállítása lenne, amit olykor megzavar egy-egy oda nem illő momentum, például a zsidó cserkészek megidézése, vagy a töltényhüvelyekből készített hanukia (9. kép). Kisspál Szabolcs álláspontja egyértelmű, mégis lehet a kiállítást „névértéken” is nézni, s elképzelhető, hogy a trianoni veszteség felett kesergő, jobboldali beállítottságú látogató is kedvét leli benne. Ezt a „veszélyt” Kisspál fel is vállalja, ahogyan egy interjúban András Editnek elmondja, ezzel bevonja a nacionalis-

4. **Nemes Csaba:** *Mert ott valami történni fog*, 1-9, 2017. Egyenként 43,5×65 cm, vegyes technika, papír. Enyészpontok 2.0 projekt keretében. A művész szíves engedélyével (Fotó: Simon Zsuzsanna)

³² MOLNÁR Ráhel Anna: Ha sokat beszélnek valamiről, akkor az úgy lesz. Beszélgetés Kisspál Szabolccsal a Műhegyektől a politikai vallásig (Magyar trilógia) kapcsán. <http://exindex.hu/index.php?l=hu&-page=3&id=1046> (Letöltve 2017. 11. 30.)

Joint Nis Fellemlézel

1945. március 15-én, a német csapatok kiűzése után...

Joint Nis Fellemlézel... A munkásokkal együtt a deportáltak is...

- 1945. március 15-én, a német csapatok kiűzése után...

A Deportált Otthon egy hete

1945. június 23-ától 30. június 30.ig...

Table with 2 columns: Name and Amount. Lists names like Gábor Kovács, István Nagy and their respective amounts.

Dr. ELEKES MIKLÓS tart előadást... Találkozás reggel 10 órákor a Szabadság-ter-én...

MEGHÍVÓ A DEMOKRATA RÉSZES KISVIRÁGOK ALTAI RENDEZETT KULTUR ESTÉLYRE...

Dr. ELEKES MIKLÓS tart előadást... Találkozás reggel 10 órákor a Szabadság-ter-én...

DEPORTÁLT HIRADÓ DEMOKRATIKUS HETILAP

Beköszöntő

Magyarok! A Deportált Híradó!... Ez az első lapunk, amelynek...

A Deportált Otthon

Ez az első lapunk, amelynek... A Deportált Otthon...

Dr. ELEKES MIKLÓS tart előadást... Találkozás reggel 10 órákor a Szabadság-ter-én...

MEGHÍVÓ A DEMOKRATA RÉSZES KISVIRÁGOK ALTAI RENDEZETT KULTUR ESTÉLYRE...

Dr. ELEKES MIKLÓS tart előadást... Találkozás reggel 10 órákor a Szabadság-ter-én...

MEGHÍVÓ A DEMOKRATA RÉSZES KISVIRÁGOK ALTAI RENDEZETT KULTUR ESTÉLYRE...

Dr. ELEKES MIKLÓS tart előadást... Találkozás reggel 10 órákor a Szabadság-ter-én...

Voll munkaszolgálatos bajtársaink... községi kirándulására...

Dr. ELEKES MIKLÓS tart előadást... Találkozás reggel 10 órákor a Szabadság-ter-én...

MEGHÍVÓ A DEMOKRATA RÉSZES KISVIRÁGOK ALTAI RENDEZETT KULTUR ESTÉLYRE...

Dr. ELEKES MIKLÓS tart előadást... Találkozás reggel 10 órákor a Szabadság-ter-én...

MEGHÍVÓ A DEMOKRATA RÉSZES KISVIRÁGOK ALTAI RENDEZETT KULTUR ESTÉLYRE...

Dr. ELEKES MIKLÓS tart előadást... Találkozás reggel 10 órákor a Szabadság-ter-én...

MEGHÍVÓ A DEMOKRATA RÉSZES KISVIRÁGOK ALTAI RENDEZETT KULTUR ESTÉLYRE...

Dr. ELEKES MIKLÓS tart előadást... Találkozás reggel 10 órákor a Szabadság-ter-én...

MEGHÍVÓ A DEMOKRATA RÉSZES KISVIRÁGOK ALTAI RENDEZETT KULTUR ESTÉLYRE...

Dr. ELEKES MIKLÓS tart előadást... Találkozás reggel 10 órákor a Szabadság-ter-én...

KIK FELELŐEK a letétbe helyezett deportált vagyonok eltűnéséért?

Table with 2 columns: Name and Amount. Lists names like György Nagy, István Nagy and their respective amounts.

MEGHÍVÓ A DEMOKRATA RÉSZES KISVIRÁGOK ALTAI RENDEZETT KULTUR ESTÉLYRE...

Dr. ELEKES MIKLÓS tart előadást... Találkozás reggel 10 órákor a Szabadság-ter-én...

MEGHÍVÓ A DEMOKRATA RÉSZES KISVIRÁGOK ALTAI RENDEZETT KULTUR ESTÉLYRE...

Dr. ELEKES MIKLÓS tart előadást... Találkozás reggel 10 órákor a Szabadság-ter-én...

MEGHÍVÓ A DEMOKRATA RÉSZES KISVIRÁGOK ALTAI RENDEZETT KULTUR ESTÉLYRE...

Dr. ELEKES MIKLÓS tart előadást... Találkozás reggel 10 órákor a Szabadság-ter-én...

MEGHÍVÓ A DEMOKRATA RÉSZES KISVIRÁGOK ALTAI RENDEZETT KULTUR ESTÉLYRE...

Dr. ELEKES MIKLÓS tart előadást... Találkozás reggel 10 órákor a Szabadság-ter-én...

7–8. **Kisspál Szabolcs**: *Magyar trilógia, Szakadék lelet*, 2017
A művész szíves engedélyével (Fotó: Zellei Boglárka Éva)

9. **Kisspál Szabolcs:** *Hanukia*. *Magyar trilógia*, Szakadék lelet, 2017
A művész szíves engedélyével (Fotó: Simon Zsuzsanna)

10. **Kisspál Szabolcs:** *Levelezőlap*, *Magyar trilógia*, Szakadék lelet, 2017
A művész szíves engedélyével (Fotó: Simon Zsuzsanna)

ta beállítottságú látogatókat is, miközben mégis magát a nacionalizmust kritizálja.³³ A pseudo-régészeti leletegyüttesben megjelenik a kerettörténet egy kissé rejtett, de fontos szála: Tamás és Sárika figurája, egy szerelem története, a második világháború alatt a magyar honvédségben szolgáló keresztény fiú levelezőlapja (10. kép) egy zsidó lányhoz, amelyre sosem kapott választ, mivel a lányt deportálták és megölték. A Trianon-emlékezetbe Kisspál így beleszövi a holokausztot is, érzelmi közösség jön létre a kétféle emlékezet között, Sárika, a zsidó lány, s a magyar honvéd között. Egy szerelmi kapcsolatban jelenik meg a nagy történelem, sőt a magánélet keretezi be a nagy történelmet. A kiállítás terében így találkozik a nacionalista, fasiszta, szélsőjobboldali kultúra, és annak emlékezte, emléktárgyai, kultusztárgyai a holokauszt emlékezetével. Kisspál Szabolcs azonban nem egymást kizáró, egymást elnyomó emlékezeteként működteti ezeket, hanem a Trianon-emlékezetbe beleszövi a holokausztot, mintegy dekolonizálja Trianon emlékezetét a holokauszttal. Fiktív múzeumában együtt van az, ami ezen a fiktív téren kívül többnyire összeférhetetlen. (8. és 11. kép)

A fikcióval egy új érzékelési közösséget teremt, abban az értelemben, ahogyan Jacques Rancière fogalmaz: „A fikció nem azt jelenti, hogy történeteket találunk ki. Azt jelenti, hogy eloldjuk és újraalakítjuk a jelek és képek, képek és idők közötti kapcsolatot, és az őket keretező

tereket, a létező valóság érzékelését. A fikció új érzékelési közösséget teremt, új útvonalakat épít ki a között, amit látni lehet, amit mondani lehet, amit tenni lehet. A művészet nem úgy politizál, hogy a valóságot akarja megérinteni. Úgy politizál, hogy fikciókat teremt, amelyek a valóság és a fikció közötti ténylegesen létező felosztást kezdik ki. Elmossa a helyek és a kompetenciák közötti a határvonalakat, köztük a saját kompetenciájának határait is, a művészet határait [...] Nem véletlen, hogy a legizgalmasabb kortárs művészi munkák épp a területekkel és a határokkal foglalkoznak [...] a művészet a közmegegyezéssel szembeni, új politikai érzékelési közösségeket képes teremteni.”³⁴

Kisspál a Trianon-emlékezet dekolonizálását egy szerelmi történetbe ágyazza, de a hagyományos nemek közötti „munkamegosztást” megtartja, a nő a zsidó áldozat, és a férfi, még ha akarátán kívül is, de elkövető. (Ahogyan a *Deportált Híradóban* is nők vannak az áldozati helyzetben a zsidók húsvéti erőszakos „keresztelésében”). Kisspál Szabolcs trilógiáját Magyarországon a Politikatörténeti Intézetben mutatta be, az Off Biennále keretében. A hivatalos emlékezet dekolonizálása a nagy múzeumokkal, állami intézményekkel szemben alternatív helyszínre kényszerült, de azt is mondhatjuk, hogy alternatív helyszínt követelt. Az emlékezet dekolonizálása nyilvánvalóan nem történhet hivatalos jóváhagyással, kizorul a hivatalos helyekről.³⁵

33 On Building Nations. A two-part conversation with Szabolcs Kisspál and Mahmoud Khaled. Edit ANDRÁS–AMRO ALI. 010 / 15 June 2017 <https://www.ibraaz.org/interviews/221> (Letöltve: 2017. 11. 30.)

34 Jacques RANCIÈRE: *Contemporary Art and the Politics of Aesthetics*. In: *Communities of Sense. Rethinking Aesthetics and Politics*. Ed. by Beth

HINDERLITER et al. Durham–London, Duke University Press, 2009. 49. <https://selforganizedseminar.files.wordpress.com/2012/10/communities-of-sense.pdf> (Letöltve: 2017. 11. 30.)

35 TLOSTANOVA 2016 (*Id. 21. j.*) 25.

11. **Kisspál Szabolcs:** *Magyar trilógia, Szakadék lelet*, 2017
A művész szíves engedélyével (Fotó: Zellei Boglárka Éva)

B. Révész László *A látogatás* című 1983-as filmjében az Olaszországban élő, haláltáborokat megjárt író, Bruck Edit megy vissza szülőfalujába, Tiszakarádra. Fogadtatása meglehetősen vegyes, ahogyan egy néni mondja a filmben, hisz mindannyian szenvedtünk, nemcsak ti, zsidók. Ennek a szemléletnek a jegyében született a 2014-es *Megszállási emlékmű* is a budapesti Szabadság téren. Ezt a tettet és áldozatot egybemosó, felelőség alól felmentő szemléletet sikeresen dekolonizálta az *Eleven emlékmű* csoport, amely jelenlétével, azóta is tartó aktivitásával lehetetlenné tette, hogy az „eredeti” emlékmű terv szerint

funkcionáljon. Ráadásul a tanulás és a tanítás, az ismeretszerzés és az ismeretátadás nem hierarchikus és nem autoriter módjában is a dekolonizálás elvét követi a nyitott csoport.

*

A dekolonialitás és a holokauszt összekapcsolása nem kockázatmentes,³⁶ felvetődhet, hogy nem relativizálja-e ez a decentralizált nézőpont a holokausztemlékezetét, s Rothberg „többirányú emlékezet” elképzelése nem naivitás-e, s egyáltalán lehetséges-e, hogy valósággá váljon ez a pozitív megközelítés. Hiszen Arendt és Césaire már az 1950-es években erről az összefüggésről írt, azóta azonban alig hivatkoztak rá, szinte teljesen feledésbe merült.³⁷ Egyik részről ugyanis úgy érzik, hogy a holokauszt „egyediségét” veszélyezteti a kapcsolat, a másik részről viszont az nehezen elfogadható, hogy Európa gyarmatosító múltját eltakarja a holokauszt központi helye az emlékezetben és a történelemben. Mintha két versengő narratíváról lenne szó.³⁸

Turai Hedvig
művészettörténész
International Business School, Budapest
hedvigturai@gmail.com

36 Walter Mignolo munkássága kapcsán is kialakult egy vita. Mignolo ugyanis idézett cikkében, annak is elsősorban a végén, arra a következtetésre jut, hogy a zsidók kivételezett helyzetben voltak, gazdasági hatalommal rendelkeztek, s a velük szemben megnyilvánuló antiszemitizmusban volt részük és felelőségük, vagyis miközben a hatalmi rendszerek és ideológiák leleplezésén dolgozik, antiszemita konstrukcióra építi saját gondolatmenetét, s ugyanolyan homogén egységnek tekinti a zsidóságot is, mint a gyarmatosító Európát. Lásd Eduard FREUDMANN: „Offener Brief: Antisemitismus! Was tun?” (April 5. 2012) <http://antisemitismus-wastun.blogspot.com>, vala-

mint Ivana MARJANOVIĆ: *Unignoring anti-Semitism in contexts of critical knowledge production*, 2012. <http://unignoringantisemitism.blogspot.hu/> (Letöltve: 2017. 11. 30.)

37 Erre hívja fel a figyelmet Roberta PERGHER–Mark ROSEMAN–Jürgen ZIMMERER–Shelley BARANOWSKI–Doris L. BERGEN–Zygmunt BAUMAN: *The Holocaust: a colonial genocide? A scholars' forum*. „Dapim”. *Studies on the Holocaust*, 27. 2013. No. 1. 40–73.

38 Uo. 40.

Holocaust Memory in the Age of Globalisation

This paper examines how the discourse on Holocaust memory has changed as a consequence of decolonisation and the theory of decolonialism. The connection between colonialism and the Holocaust was first discussed by Hannah Arendt, Frantz Fanon and Aimé Césaire. Colonisation demonstrated and tried out in practice, as it were, how human lives can be reduced to mere existence, how human life can be treated as worthless, and how it can be destroyed without suffering repercussions. The Holocaust took place in Europe, but its memory stretches beyond Europe; Holocaust memory has become globalised and now stands as a common paradigmatic ethical basis, yet we may ask: How has globalisation, in turn, affected and changed Holocaust memory, and how – if at all – can the Holocaust be removed from Europe and from its conventional geopolitical frames? The decolonial way of thinking represents a shift away from the hierarchy of knowledge and from Eurocentricity, but what does this shift mean in the context of the Holocaust? Taking Michael Rothberg's concept as the starting point, it means, above all, that Holocaust memory can be approached from multiple directions, and that instead of rival memories and the competition of victims, space must be given to multidirectional memory, and knowledge of the Holocaust must also be shifted from its established geopolitical frames. In other words, in the age of globalisation, one must also ask how the Holocaust is seen from erstwhile colo-

nies, outside Europe. In our region of Central Eastern Europe, multidirectional memory has since 1989 pertained primarily to the memory of fascist and communist dictatorships. Contemporary art plays an important role in the decolonisation of memory, by creating situations, perspectives and dialogues that confront and question hardened standpoints. Through artworks taken from contemporary Hungarian art, the article also examines how Holocaust memory changed with the collapse of the communist system. The core example used in the paper is the "Hungarian Trilogy" by Szabolcs KissPál, in particular its fictive museum section, in which the Holocaust is woven into "Trianon memory". Suggesting a link between decolonisation and the Holocaust is not entirely without risk, for adopting such a decentralised viewpoint may be seen as relativising Holocaust memory. This study attempts to answer why, despite Arendt and Césaire first positing this connection as long ago as the 1950s, this notion has since fallen into almost complete oblivion.

Hedvig Turai
art historian
International Business School, Budapest
hedvigturai@gmail.com

TÁRGYSZAVAK

Trianon, holokauszt, fikció és művészet, 1989, rendszerváltás, antiszemitizmus, empátia, áldozat, elkövető, bűnrészesség, fasizmus emlékezete, kommunizmus emlékezete, többirányú emlékezet, gyarmatok, gyarmati felszabadító harcok, Hannah Arendt, Aimé Césaire, Frantz Fanon

KEYWORDS

Trianon, Holocaust, fiction and art, 1989, fall of communism, anti-Semitism, empathy, victim, perpetrator, complicity, memory of fascism, memory of communism, multidirectional memory, colonies, colonial liberation wars, Hannah Arendt, Aimé Césaire, Frantz Fanon